

ПРВИ ДОДИР СА ФАШИСТИЧКИМ ОКУПАТОРОМ

Пробудило ме нешто непријатно, као неки тежак тресак, или јака лупа на улици. Уплашио сам се и скочио с кревета, па сам почео напрешуто ослушкивати још не знајући шта би то могло бити. У томе се проломи нека јака експлозија, једна па друга и тако настави да грува. Помислио сам да је то бомбардовање, али ме чудило како се не чују авиони и како то да није било никакве узбуне. На брзину сам се обукао не палећи светло, ослушкујући шта се дешава на улици. Чуо се неки жашр и рдноштво корака, а детонације су се наставиле. Одмах сам зграбио зимоки капут и изашао на улицу, решен да бежим из града.

Било је то априла 1941. године у улици Војводе Демира 13. у Ужицу, где сам становао већ пуних пет година код свога газде, сарача Арсенија Рајића.

Изашавши на улицу приметио сам колону војника, која се кретала према центру града, жаморећи неким неразумљивим Језиком. Помислио сам да су то неке наше јединице из Македоније или Словеније и не учини ми се ништа тако сумњиво. Упутио сам се на Ракијску пијацу — најкраћим путем за излазак из града. На тргу су била нека возила око којих су се метали војници, као да су нешто оправљали или из кола истоварали неку робу. И даље је пуцало. Нисам умео да оценим одакле и шта пуца, Циљ ми је био само да се што пре склоним из града, сматрајући да је то најважније при свакој пуцњави. Запазио сам да то исто и многи други грађани чине, журећи уплашено без речи. Прешао сам мостић на Царинском потоку и окренуо лево хватајући се подножја Вујића брда у правцу Ливатка и Сарића ооја. Експлозије су бивале све чешће.

Страх ме није напуштао, а неизвесност се све више појачавала. На све сам помишљао али на „оно право“ нисам могао. Нешто ме је одвраћало да на то мислим, а чинило ми се да је то немогуће, јер је оиноћ радио јављао да наше трупе напредују, да су неке већ прешле границу, а неке су већ ушле, веле, и у Софију, а о непријатељу није било ни речи, као да га и нема нигде.

Шуњајући се по мраку убрзо сам приметио да нисам сам. Помицали смо се све више уз брдо тежећи да се што пре удаљимо од кућа и нађемо било какав заклон, какав шумарак или врта-

чу. Све нам се чинило несигурним и та се несигурност повећавала уколико см10 се више удаљавали од насеља — супротно од онога што смо очекивали. Уместо да избегнемо опасност, ми смо у све већу западали. Све јасније се чула пуцњава па и звиждање зрна преко глава, Прибијали смо се уза земљу и пузећи покушавали да се ипак крећемо напред. Мрак се још није разилазио па се нисмо међусобно могли распознавати, мада смо једни друге осећали. Чули су се само хукови и уздаси, са понеком речи чуђења и страха. Чинило се да свако од нас оећа исто, и све што би ко рекао било би сувишно, а никоме није баш сасвим било јасно шта нас то снађе. Напред се више није могло, а назад се никоме није ишло. Убрзо смо оценили да се не ради о ваздушном нападу већ о сувоземној борби. Неко је из топова тукао са пута Царина — Сарића осоје грема Вујића вили и Доварју, одакле су им други узвраћали. Вукли смо се потрбушке тражећи какав заклон, просто смо ровили као кртице кроз неку врзину, али све је било узалуд. Гранате су и даље звиждале преко наших глава, а мало затим почели су и митраљески куршуми, забијајући се понеки у земљу поред нас. Тек тада смо схватили у каквој се опасности налазимо и то да смо ту доспели својом кривицом, својом лудошћу. Што се више раздањавало, борба је постајала све жешћа, а наши животи све ургоженији. Кад се разданило бацио сам поглед на Сарића осоје и запрепастио се. Видео сам колону тенкова, која се као змија пружила целим путем. Преко тенкова је било неко црвено платно са неким необичним знаком, кога до тада нисам никад видео... Страх ме је све више стезао. Тад неко из моје околине изусти: „То су немачки тенкови — оно су њихове заставе са кукастим крстом!“ На то се ја запрепастих и почех нагло да дрхтим. Значи, нешто се nobично и крупно десило, кад су се Немци тако брзо и изненада обрели код нас у Ужицу!

То сам ПУМИСИО и још јаче почео упирати главом у жбун испред себе. Нико није ништа говорио, нити се мицао с места — речи нисмо имали којима би тачно изразили своје осећање... Борба се настављала са несмањеном жестином. Мало затим појавише се и авиони. Одмах смо запазили да су немачки. Иза авиона и сунце се појави над нашим главама. Време је споро протицало и све ми је то почело личити на неко привиђење. Никако се нисам могао УЖИВИТИ у ту језиво мучну јаву. Зујање куршума и јака експлозија помешано са брујањем авиона деловали су као нека мистериозна музика, која је продирала у мене целом површином тела — „Ух, што ово није санГ — неодољиво ми је у свест навирало... Загрејаван све више и више пријатном топлином сунца, почео сам полако затварати очи, повлачећи се у „предеде сна“/ да би најзад, тако и сасвим заспао!

Необично, мада истинито: оно што ме пробудило то ме и понова успавало!

Не знам колико сам спавао кад ме је изненада пробудила неразумњива вика, као неки „аветињски" глаови. Подигао сам главу и погледао у том правцу. На педесетак метара од нас кретао се према нама стрељачки stroj војника у зеленим униформама и шлемовима спреда изрезаним. Држали су пушке на „готовс" и скоро дивљачким гласом викали неке неразумњиве, али по тону заповедничке речи, све брже се примичући „нашем положају". Убрзо смо схватили да се то они директно нама обраћају, па смо се један по један извлачили из жбуња и врзина подижући руке у вис — више ради тога да би показали да немамо никаквог оружја, да ниомо војници, него у знак неке предаје. Скочио сам као да ме је нека опруга од земље одбацила, некако сасвим отупелих и чула и свести, и као хипнотисан слепо се повињавао туђим заповестима. Кретао сам се попут откинуте лиске с којом се ветар играва носећи је куд му је воља. Војници су нас немилосрдно му вали чим стишу и грубо гурали и ногама и пушкама, вичући као избезумљени: „Лос, лос... !"

— То је, дакле, тај непријатељ! — била је једина моја мисао у том моменту — онај о коме пише наша историја и причају наши родитељи. Значи да и нас стиже иста несрећа која је и наше претке пратила вековима. А ми смо све мислили да ће то бар нас хмимоићи.

Стрељачки stroj је једним крилом био код потока а другим на врх Ливатка изнад Казакове шуме, у којој висини смо се и ми налазили. Војници су нас од једног до другог „штафетно" гурали низ брдо у Царински поток. Ја сам се више пута главачке преврнуо оаплићући се од оитно растиње Синђелићеве шуме која се простирала до близу потока. Услед тога сам се на више места изгребао и одећу процепио изгубивши и капу с главе.

Претерали су нас преко потока и зауставили у једној ограђеној башти, где су нас сабили у групу као стадо оваца. Још дуго времена су ту дотеривали групице цивила, који су као и ми били напустили своје домове. Видело се да Немци нису у куће залазили, нити су дотеривали оне грађане који су се затекли у близини својих кућа. Била је то башта, како сам доцније дознао, Јоце Гмизовића, а поред ње и башта Радовјића, која је такође тога дана била напуњена, не само цивилима већ и неким војним лицима.

— Наопако! Оде наша слобода! — помислио сам и са тугом дубоко уздахнуо, чим сам се спустио на то влажно тло. Чуо сам око себе појединце како се гласно исчућавају: „Шта ово би с нама, побогу браћо! — Откуда се тако изненада створи оволика сила!" На то су сви беспомоћно ћутали и слегали раменима, као да с@ исто и сами питају.

Губљење слободе, мени је, као што је и већини ту присутних, било први пут у животу. Можда је неко од тих и провео неки дан у нашем затвору, али то није била туђинска — окупаторска већ

домаћа власт, која се ипак лакше подноси, мада се губитак слободe не подноси лако ни онда када се човек осећа кривим, а камоли на овакав начин!

Поомотрао сам стражара и његове другове, немачке војнике, размишљајући о њима као људима. Видело се да су још голобради, врло млади и да се на њиховим лицима не примећује неко изразито непријатељство према нама, можда зато што смо ми били такође млади и као цивили ничим им се нисмо супротстављали. Понеко је из наше средине покушавао, натуцајући немачки, да нешто приупита стражара. Овај се испрва устезао, стављајући нам до знања да је њему забрањено с нама општити. Доцније је и он пустио и одговарао је на понеко питање.

Уста су ми се сушила од жеђи, што је за часак прекинуло моје размишљање. Стражар нам није дозвољавао да излазимо по воду, али како нас је већина било жедних, дозволио је једном да оде и донесе за све. То ме је мало освежило. Сунце се све више примичало хоризонту и вече се полако приближавало. Пуцњава се више нигде није чула, а у нашем „логору“ још се ништа није битно догађало. Чекали смо и страховали, мада смо се сви надали да ћемо се некако извући као невини грађани. Тако смо ту дочекали и крај дана и на оној влажној земљи заноћили. Страже се појачаше, а ми полегасмо по голој земљи, простирући испод себе оне аљетке које смо на себи имали. Мене је спасио зимски дугачки капут и топла обућа те нисам озебао. Захваљујући томе некако сам успео преко ноћи и да мало одспавам, мада се дуго нисам могао смирити од навирања мисли и успомена. Излазило ми је на памет и цело детињство и они ретки случајеви када смо у дане вршаја спавали на гумну, у слами, или у сену под шупом за време летњих врућина. Све ми се то причињавало као неки лепо, прохујали снови за којима се жали...

Труптање и накашљавање наших „чувара“ често ме је враћало у стварност, али би се при томе, онда јављале асоцијације о држању пред класним непријатељима, о чему су нам више пута говорили наши старији другови. Сетио сам се и Чолаковићеве „Куће оплакане“ и свега онога што се причало о мучењу наших другова по затворима и робијашницама, о њиховом храбром држању. Најдубљи утисак беше на мене оставило држање Слободана Пенезића, коме су у затвору, како се то међу скојевцима причало у Ужичу, и цеванице стругали па им ни тада ништа није одао.

Иако ое у нашем случају није радило о класном, већ о народном, непријатељу наше слободе, ипак смо морали промислити шта се и њима може рећи а шта не, уколико нас и буду шта питали. То размишљање ме је мало по мало замарало и довело до сна,

Следеће јутро је освануло са ведрим небом и још увек мутном неизвеоношћу, не само нас ту, у тој огради, већ и целе наше домовине. Све нам је говорило да се борба одавно окончала у корист уљеза који су доста лако савладали отпор јединица бивше Југосло-

венске војске, које су сасвим парцијално и такорећи спонтано прихватиле борбу, односно напале непријатеља који је до Ужица стигао, ваљда без икаквог отпора, са великим моторизованим снагама.

Неко нам од слободних грађана беше дотурио неке хране, те узесмо понеки залогај, тек толико да са нечим запослимо празан стомак. Стражари се томе иису супротстављали, нити су нам они шта за јело нудили. Кад се мало одјутри, дође нам у посету Андрија Мирковић, трговац. Њега је, свакако неко био са одређеним циљем позвао да ту дође. То је већ значило да, је он успоставио везу са окупаторима и свесрдно им се ставио на расположење. Чим се он појавио, почели су се око њега окупљати наши „логораши“ и међу нама се брзо пренесе глас да он већ пушта неке на слободу. Одмах смо сви похрлили према њему као према спасиоцу, иако се он понашао као представник окупаторске власти. Кога је познавао и кога је хтео — пуштао је, а кога није, тај је остајао и даље под немачком стражом. И ја сам ое једва некако пробио до њега, и по угледу на остале, започео га молити да и мене ослободи, мада сам сигурно знао да ме не познаје. Говорио сам му ко сам и шта сам, где и код ког газде радим и где станујем, али је било све узалуд. Он је само вртио главом, говорећи да не познаје ни мене ни мог газду, па зато за мене не може ништа да гарантује „пред немачком силом“, како се он изразио.

Немачки стражари, којима се Мирковић био претходно обратио, видећи ову гужву око Мирковића, престадоше са строгошћу и дозволише нам слободније кретање и изван оног фамозног круга у врту. Био сам невесео, али још нисам био обесхрабрен. Носматрао сам шта се ту ради и запазих да се ту не води никаква евиденција о томе ко се пушта а ко не, те да су пуштени у групама излазили из те ограде. Мирковић је говорио: „Тебе познајем — ргзлази. .. Тебе не познајем — не можеш!“

Кад је и мене сврстао у ове друге, нисам се хтео са тим помирити, па сам се и даље задржавао у његовој близини, смишљајући шта да учиним да би се и ја извукао, јер ако то одмах не учиним, после ће бити касно. Осврнуо сам се на стражара и видео да се он држи још по страни, потпуно ослоњен на Мирковића, очекујући да он заврши са том „селекцијом“. Тад ми сину мисао да се могу лако прошверцовати уз оне који одлазе и брзо се одлучих да иокористим што пре ту прилику. Заклањајући се пошао сам мало у лево према огради и заваравалући очи стражару, брзо шмугнуо кроз ограду на месту где је била одваљена једна пердљика. Тако сам се одмах нашао на улици међу оним који су одлазили својим кућама, мирно продужујући заједно са њима и правећи се као да је и мене Мирковић ослободио. Журио сам, не осврћући се, страхујући још да неко случајно не појури за мном. Тако се нисам одмах могао ни радовати својој слободи. Осећао сам се као бегунац, па сам ишао низ улицу тако као да нисам земљу додиривао, али нисам смео да трчим. Ипак сам успео да запазим

да је цела улица личила на пустош, коју олује за собом остављају: местимично изровљена калдрма и оштећени тротоари, а разни отпаци ратног материјала, оружја и опреме могли су се видети на све стране. . Али о томе нисам имао времена да мислим, јер сам сувише био окупиран самим собом — лична слобода је свакако најближа и најважнија за човека!

Тек кад сам стигао у стан осетио сам праву благодет слободе. Тек сам тада комотно одахнуо као да сам велики терет с леђа бацио. Мајстор и газдарица су били забринути за мене, јер нису знали шта је било са мном. Рекоше ми да су се спремали да ме и преко власти потраже. Чим су ме видели здрава и читава, јако су се обрадрвали, запиткујући ме где сам био и како сам прошао. Затим, кад су све чули од мене, и они испричаше шта се све ту десило за време борбе.

У нашој улици је било доста пуцања и четворо је погинуло: три цивила и један немачки војник. То се десило на дну улице, код кафане „Зелени венац“. Смрт је задесила фамилију Рада Петровића, сајције. Страдала му је жена Рада и син Илија, заједно са једним радником. Они су се били склонили у кафански подрум, који је био као тунел укопан у обалу и са улице се могао видети. Испред те кафане убијен је један немачки војник, кога је неко погодио, како се причало, из горње, Неранџића улице. Немци су мислили да их је неко из тог подрума гађао па су из тенковских топова осули ватру и тако побили ове који су се тамо налазили..

Милорад ПЕТРОВИЋ